

Middelen tussen goed en kwaad

Reflecties op de relatie tussen ethiek en massacommunicatie

A. van der Meiden

Grijze Wijzen

Emeriti aan het woord

2003 deel 1

Bureau Studium Generale
Faculty Club Helios
Universiteit Utrecht

Redactie: prof.dr. P.R. Bär (Faculty Club Helios)
mevr. drs. S.R. Haakma (Studium Generale)

Tekst: bewerking van de lezing, gehouden door A. van der Meiden
op 18 november 2002 in het kader van de serie Grijze Wijzen.

Uitgave van Bureau Studium Generale van de Universiteit Utrecht,
oktober 2003. Overname van één of meer artikel(en) of gedeelte(n)
daaruit is slechts toegestaan na verkregen toestemming van
Bureau Studium Generale van de Universiteit Utrecht en
betreffende auteur.

Druk: IDC - Repro Faculteit Sociale Wetenschappen

ISBN: 90-393-3233-9

Inleiding

Jan Mastenbroek

Het ergste wat een spreker overkomen kan, is dat hij door de voorzitter van de bijeenkomst of een andere inleider de hemel in geprezen wordt nog vóór hij zelfs maar het spreekgestoelte heeft beklommen. Want daarmee worden de verwachtingen van het gehoor hoog gespannen en dat moet de spreker dan maar zien waar te maken.

Les één is dus dat men een spreker vooraf nooit hoort te prijzen noch hoort áán te prijzen, laat staan de hemel ín te prijzen!

Maar ja, soms gebeurt het dat een spreker tóch hartstochtelijk bij het gehoor wordt aangeprezen. Hij wordt al meteen 'de geachte spreker' genoemd of de 'alom gevierde spreker', een 'boeiend causeur' die zijn speech 'met veel humor lardeert'. En het ergste wat de spreker kan overkomen, is dat de inleider zegt zich te herinneren hoe de spreker eens een staande ovatie heeft gekregen nadat hij een rede had gehouden.

Kortom: een inleider kan het verwachtingspatroon van het gehoor zo oppompen dat de spreker al zijn moed nodig heeft om de tocht naar het spreekgestoelte te beginnen.

Vréselijk!

U begrijpt dat ik dit Anne van der Meiden niet zal aandoen. Hoewel, dat valt mij wel zwaar. Want: wat een káns!

Wij zijn al zo'n jaar of dertig bevriend en we hebben de gewoonte elkaar af en toe in de maling te nemen. Een beetje plagen, kleine vileine grapjes, u kent dat wel.

Wij zijn beiden in juni jarig, Anne op de vierde, ik op de 26ste juni. En dan worden we elk jaar weer even oud. Wij bellen elkaar op

onze verjaardag en dat gaat dan ongeveer zó: "t Is wéér 4 juni Van der Meiden. Het gaat hárd, ja, ja! Je begint het zeker ook wel te merken. De jaren gaan tellen, man. Gáát het een beetje met je? 't Dénken óók?"

En hij, drie weken later: "Ja jongen, het wordt minder en het is je aan te zien. En er is geen stoppen aan. Dóe je nog wel eens wat zinnigs? Enzovoorts. Ja, en dan krijg ik hier nu zomaar de gelegenheid om hem hier te introduceren, wat een káns!

* Natúúrlijk is prof.dr. Anne van der Meiden een groot redenaar, een algemeen erkend boeiend spreker, zoals we er in ons land maar een paar hebben, in hoofdzaak buiten de politiek. Hij is een spreker van náám in ons land! Maar dat betekent niet dat hij nooit eens saai is, of onbegrijpelijk, of te lang, of te kort. Dat zijn dan wel uitzonderingen, maar ja, het kómt voor.

* Natúúrlijk is hij een wetenschapper die de moeite van het aanhoren meer dan waard is. Hoed af! Maar ook hem overkomt het wel eens dat hij in zijn beoordelingen een stapje verder gaat dan wetenschappelijk verantwoord is.

* Natúúrlijk is Anne van der Meiden een uitermate sympathiek en meeslepend spreker. Maar altijd op dezelfde grote hoogte, dat mogen we niet van hem verlangen.

* Natúúrlijk zit in speeches van Anne humor, vaak in de vorm van een humoristische anekdote. Maar ja, niet altijd.

* Natúúrlijk kunt u genieten van het theater dat Anne soms van een speech maakt. Maar niet elk onderwerp is geschikt voor de stadsschouwburg.

* Natúúrlijk is de spreker Anne van der Meiden van veel markten thuis en dat maakt hem ook zo ongemeen boeiend.

Maar ik heb meegemaakt dat hij tegen het eind van een speech via de moraal die hij besprak iets kreeg van een pastor, zijn speech begon steeds meer op een preek te lijken. En verdraaid, hij eindigde onbewust met 'amen'.

Hoe dan ook, Van der Meiden heeft veel in huis en is een royaal uitdeler. Veel in huis omdat hij uit verschillende vaatjes van wetenschappen tappen kan. Een royaal uitdeler omdat hij niet alleen veel door middel van speeches overdraagt, maar vooral ook in de vorm van boeken aan ons beschikbaar stelt.

Ik wil zijn indrukwekkende oeuvre hier even noemen omdat dit zijn veelzijdigheid zo goed laat zien.

Ik noemde volgende titels:

1. *De zwarte kousen kerken* De eerste druk verscheen in 1966, inmiddels zijn zes herdrukken verschenen.
2. *Mensen winnen*, dissertatie in de communicatiewetenschap.
3. *Alleen van horen zeggen, bouwstenen voor een communicatieve theologie*, 1980.
4. *Een ander fundament, confrontatie tussen orthodox en vrijzinnig*, 1988.
5. *Oons hert temeute*, 1990.
6. *Public Relations, een kennismaking*, 1990.
7. *Over spreken gesproken*, 1991, een uitstekende handleiding voor sprekers.
8. *Het nut van geloven*, 1993, een nuchtere en ontnuchterende beschouwing over geloven.
9. Vertaling in het Twents van de bijbel (eerste deel verscheen in 1996).
10. *De markt van geloven*, 1990.
11. *Dag Mensen*, een recentelijk verschenen boek met 365 beschouwende teksten, voor elke dag één. Een soort dagboek over en voor mensen. Een aanrader met het oog op Sinterklaas en Kerstmis.
12. *Profiel en Professie*, inleiding in de theorievorming van public relations (samen met prof. Guido Fauconnier uit Leuven, 1982 en sindsdien vier herdrukken).

Deze laatste titel geeft mij gelegenheid te wijzen op een bijzondere betekenis van Van der Meiden. Hij is aan deze universiteit zestien jaar verbonden geweest als bijzonder hoogleraar in de leer der public relations. In die periode heeft hij het denken over en de ontwikkeling van public relations een geweldige 'drive' gegeven. Het grote aantal publicaties over dit vak en de duizenden studenten die bij hem public relations als bijvak deden en die nu veelal riant banen hebben, leggen hiervan getuigenis af. Als grondlegger van deze toepassing van communicatiewetenschap heeft hij een onvergetelijke rol gespeeld. Hij heeft de beoefenaars van dit vak

geleerd er op de academische manier op te reflecteren en aspirant-beoefenaars heeft hij vertrouwd gemaakt met het functioneel maken van de theorie in de praktijk.

Hij deed dit in het huis van de wetenschap, echter zonder ook zelf de vraag te blijven stellen of public relations zich wel ooit tot een voldragen wetenschap zal kunnen ontwikkelen.

Bij zijn afscheid in 1994 schreef hij daarover: "Public relations als denkdiscipline is om allerlei redenen nog niet sterk ontwikkeld al zijn er aanzetten die een nadere bezinning rechtvaardigen en hoopvol stemmen."

Dit tableau geeft, dames en heren, een betrouwbare indruk van het bijna omnivorische schrijverschap van Van der Meiden:

- zijn breed gespreide wetenschappelijke nieuwsgierigheid;
- de veelheid van belangstellingsgebieden;
- en zijn passie om op die gebieden zijn licht te laten schijnen, Van der Meiden als royale uitdeler, mededeler, kortom communicator.

Maar deze productie trekt tevens een spoor door zijn carrière, van het eerste boek — dat ik niet heb kunnen noemen omdat ik er de titel niet van weet — het gaat over de Twentse textiel-industrie en de mensen die daarin werkzaam waren, tot het laatste waarin hij als het ware de lezer apart neemt om door te geven wat hij allemaal heeft gedacht en aan voor hem relevante gedachten van anderen heeft verzameld.

Die boeken gaan over de disciplines waarin hij geleerd is: theologie, massacommunicatie, retorica, public relations en pastoraat. Ik denk, dames en heren, dat dit tableau uitzonderlijk uitgebreid en gevarieerd is.

Bij mijn weten heeft hij (nog) geen boek over ethiek geschreven, maar in bijdragen aan boeken en in artikelen deed hij dat wel.

En juist over ethiek werd en wordt hij ook veelvuldig geïnterviewd. Als in de media weer eens een ethische stofwolk opwaait, wordt Van der Meiden geïnterviewd. We hebben Komrij als nationale dichter, waar blijft de benoeming van Anne tot nationale ethicus?

Het laatste is écht het overwegen waard, want Anne aarzelt geen seconde met aan te geven wat wel of niet gedaan behoort te worden. Zonder aarzeling weet hij de ethische noot te kraken die journalisten hem voorhouden. Dat is typisch zijn stijl. Dat gaat dan zo: "We spraken met de ethicus professor Van der Meiden en vroegen hem of dit wel door de beugel kan." Van der Meiden: "Néén!"

De stelligheid waarmee dit wordt gezegd, lijkt de noodzaak van argumentatie volledig op te heffen.

Er is geen journalist die — ach arme — ook maar één opmerking durft te maken waaruit zou kunnen worden opgemaakt dat hij Van der Meidens oordeel in twijfel trekt.

Als ethicus in zijn vermomming van theoloog en predikant wordt hij nu ook al door bladen als Privé en Weekend aangesproken, zoals over het Oranjehuwelijk dat hij heeft ingezegend en bevestigd, wat toch een gróóts tv-evenement was.

Men vroeg: "Ziet u daar niet tegenop?" Zijn antwoord: "Och, nee hoor, ik doe vrij regelmatig zulke dingen." Volgende vraag: "Wat gaat u zeggen?" Zijn antwoord: "Nou, laat ik u dit zeggen, de preek is al klaar en het wordt uitgezonden, dus dan hoort u ervan." Aller beminnelijkst. Intussen is hij nu een BN. Hij mag zich dus verblijden in de latente aandacht en speurzinnigheid van de glossy bladen, zodat, stel dat hij wordt gezien met bijvoorbeeld zijn Canadese kleindochter van negentien jaar, de bladen al beginnen rond te bellen: "Weet iemand of Van der Meiden een nieuw geluk heeft gevonden?" Maar Van der Meiden vaart op een sterke en kaarsrechte kiel, voorbeeld van moreel gezag.

Dát hij door de media als woordvoerder over ethiek gezien wordt, is overigens nogal wonderlijk omdat hij de media levenslang over hun tekort aan ethiek verwijten maakt. Hij verwijt de media dat zij de *éérste* zijn om anderen te kritiseren en de *laátste* om aan kritisch zelfonderzoek te doen. Van anderen eisen zij maatschappelijke verantwoording, zelf achten zij zich boven elke discussie verheven. U zult het straks horen.

Je zou verwachten dat journalisten hem daarom liever niet consulteren. Maar kennelijk is zijn autoriteit te indrukwekkend en blijven zij hem opzoeken. Misschien hebt u gistermiddag naar 'Buitenhof' gekeken. Dan zult u begrijpen wat ik bedoel als ik zeg:

wat generaal b.d. Van Vuuren is voor de politiek, is Van der Meiden voor de journalistiek.

Toen mij werd gevraagd hem hier te introduceren, was het onderwerp nog niet bekend. Maar ik gokte dat het over ethiek en media zou gaan, ook al omdat er sinds mei vorig jaar een discussie loopt over de rol van de media in de politiek. En inderdaad, de titel van zijn rede luidt: 'Middelen tussen goed en kwaad'. Het gáát dus over ethiek. En het woordje 'middelen' zál dus synoniem zijn voor media.

Middelen tussen goed en kwaad

Reflecties op de relatie tussen ethiek en
massacommunicatie

A. van der Meiden

Meteen, aan het begin van mijn verhaal over de relatie tussen ethiek en massacommunicatiemedia wil ik graag mijn oprechte ongerustheid uitspreken over mijn eigen onderneming. Dat zeg ik niet uit nederige hoogmoed en het is ook niet bedoeld als een misplaatst excuus in uw richting. Het ligt eenvoudig aan mijn reflectietempo. Die reflectie komt bij personen van Saksische afkomst altijd later dan bij andere mensen. De laatste stelling bij mijn promotie luidde dan ook: 'men moet personen van Saksische afkomst, gezien hun secundaire karakterstructuur, de dag na de promotie de gelegenheid bieden op de tijdens de plechtigheid gestelde vragen te antwoorden'. Wijlen collega Doeve van onze theologische faculteit maakte daar gebruik van en heeft mij de dag na mijn promotie op dringende wijze nog eens aan de tand gevoeld over een aantal brandende kwesties. U allen hebt die vrijheid dat morgen ook te doen. Hoe dan ook: we maken het ons met dit thema niet echt gemakkelijk.

Ik nam mij voor met u te denken over een relatie die vele spanningen oplevert: hoe staat het eigenlijk met de ethiek van de media? Ik doe dat vanuit verschillende invalshoeken. Willen we de overall waarneembare ergernis aan sommige mediagedragingen met kalme moed en eerlijk inzicht benaderen, dan moeten we proberen eerst in kaart te brengen wat die ergernis dan eigenlijk inhoudt. Waarom lijkt er op dit ogenblik meer ergernis te zijn over mediagedrag dan vroeger of is dat gezichtsbedrog? Deugt onze observatie wel? Het is logisch, dat je daarbij ook kijkt naar de ethiek, hoe die is veranderd en nog steeds verschuift. En naar de

veranderingen in de mediawereld zelf, die kennelijk heel wat van zijn vroeger zo roerend beleden 'social responsibility' heeft moeten prijsgeven en allang de greep op een effectieve zelfregulatie verloren lijkt te hebben. Een recent voorbeeld. Het Algemeen Dagblad publiceert een beschuldiging aan het adres van een lid van de LPF-fractie in de Tweede Kamer. De man zou een strafblad hebben. Er blijkt niets van waar te zijn. De sorrycultuur komt op de proppen: jammer, het had niet moeten gebeuren. Maar de beschuldigde neemt geen genoegen met het excuus, hij wil een stevige vergoeding voor de partijkas. In een tv-programma verschijnt de hoofdredacteur van de krant. Van zijn non-verbale gaven geeft hij blijk, als zijn gezicht geen spiertje spijt laat zien, zelfs een lichte verontwaardiging: er is een fout gemaakt, oké, we hebben gerectificeerd, zaak gesloten, niet zeuren. Iedereen die een vergelijkbare fout maakt in politiek of bedrijfsleven, wordt door de media gesommeerd onmiddellijk te vertrekken. Als het de media zelf betreft, hoor je dat zelden. Maar ter zake. Pas wanneer we ons verdiepen in de veranderde situatie tussen die veranderde ethiek en de veranderde mediawereld, kunnen we wat genuanceerder spreken. Maar dan zijn we er nog niet. Want wij als media-consumenten zijn zelf ook veranderd in onze ethische opvattingen en dus in de morele eisen die we aan de media stellen. We ergeren ons soms aan ons spiegelbeeld in de media en we vluchten in de vervluchting: er is te veel dat onze aandacht vraagt en teveel dat elkaar tegenspreekt, er is te veel sloganisering en wij vertonen langzamerhand een schutterig zoekgedrag naar informatie. Voor we het weten, zitten we in de moraalssalon en roepen dat de waarden en normen niet meer zijn wat ze waren en drinken er een glas op, maar weten nauwelijks aan te geven waar we het over hebben. Alles wordt immers minder! En tenslotte willen we kijken welke bedreigingen er eigenlijk te constateren zijn in het mediagedrag en wat je daar, vanuit de ethiek gezien, mee aan moet. Komen we ooit verder dan een verlegenheidsethiek? Dat is ook al zo'n vluchtroute, maar misschien helpt die ons voor een tijdje verder te komen.

Dus breek ik met vreze en beven mijn staf over dit onderwerp, zoals een middeleeuws rechter zijn staf brak boven het hoofd van een ter dood veroordeelde, om aan te geven dat hij de bescherming van de veroordeelde prijs moest geven. Dat gevoel ken ik op dit

moment ook: een remmende verlegenheid. Toch wil ik een lans breken voor een verdere discussie, of liever: een aangepaste discussie die al zeer lang gevoerd wordt en nog altijd niet bevredigend is beëindigd. Een staf en een lans heb ik al, nu ga ik er ook een wichelroede en een peillood bijhalen. Met dit instrumentarium hoop ik u de 'state of the art' enigszins dichterbij te brengen en u een uitdaging tot verdere overpeinzing te bezorgen.

Flarden van irritaties

Het valt mij op in gesprekken over het gedrag van de media, dat mensen gauw vervallen in, wat ik zou willen noemen, houtjes sprokkelen tegen de wind in. Haastig verzamelt men wat indrukken, noemt zelden eigen ervaringen, maar incidenten uit bronnen van uiteenlopende kwaliteit. Men weet veel van horen zeggen, maar consistentie zit er in de irritatie nauwelijks. Noem je enkele geclusterde irritaties, dan blijkt hoe snel men generaliseert en contaminatie, besmetting, toepast: men noemt bronnen die niet bestaan en kent aan bepaalde media onverantwoord gedrag toe dat aan een ander adres gericht moet worden. Er wordt veel rond gezongen in netwerken en op bruiloften en partijen.

Wat is er eigenlijk aan de hand met die relatie tussen media en ethiek? Wat ik nu ga zeggen is nog steeds inleidend bedoeld en daarom gebruik ik de 'statement' methode. Aan de hand van stellingnamen kom je tot een soort afbakening van het domein van discussie.

Schat ik het goed in, dan leeft bij velen van ons de gedachte, dat het er de media weinig aan gelegen is of zij ethisch verantwoordelijk handelen. Dat was vroeger anders, althans zo beleeft men dat kennelijk. Koningin Beatrix liet zich in 2001 ontvallen, dat in het rijk der media de leugen regeert. Dat is door sommige hoofdredacteuren hoog opgenomen, maar ontzenuwd is haar uitspraak niet. Dat laatste is vooral te wijten aan twee dingen: in de eerste plaats aan de opmerkelijke geslotenheid van de mediawereld als het gaat om openbaarmaking van interne conflicten en visies op eigen functioneren. In de tweede plaats aan de enorme diversiteit van de media en de daarbij passende morele uitgangspunten. Een voorbeeld van dat laatste: we vinden het vanzelfsprekend dat de

EO geen uitzending over harde porno zal verzorgen en dat het NRC/Handelsblad zich niet waagt aan zinloze speculaties over de beursbewegingen. Het verwijt van Beatrix is trouwens niet nieuw: al eeuwenlang hebben vooral vooraanstaande lieden zich fel tegen het ethische niveau van de media verzet. De verwijten betreffen de manier waarop de media met de waarheid omgaan, ze verzaken de plicht tot wederhoor en realiseren zich niet welk ongemak zij met hun berichtgeving in de maatschappij kunnen aanrichten. Vanaf het begin van de mogelijkheid tot vrije meningsuiting, grondwettelijk vastgelegd in het midden van de negentiende eeuw, hebben leidinggevende intellectuelen zich tegen deze vrijheid verzet, wanneer ze voor allen zou gelden. Vanzelfsprekend was die vrijheid bij hen in goede handen, maar niet iedereen kon er mee omgaan. Het is bekend dat Voltaire en Rousseau bijvoorbeeld die vrijheid niet graag aan journalisten zagen toegekend, om maar eens een kleinigheid te noemen. Vrije meningsuiting was immers voorbehouden aan 'deskundigen' die zich vrij tegen kerk en staat konden opstellen. Tegenwoordig richt de kritiek zich kennelijk tegen de 'verwording', de verloedering in de media, het wegglijdend respect voor waarheid en voor mensen, de ongeremde sensatiezucht en de incidentcultuur. Tijdens een reeks avondlezingen over veranderingen in waarden en normen voor diverse publieken, valt mij op hoe ongenueanceerd en emotioneel die kritische opmerkingen door mensen worden geuit: 'men doet maar bij de media, men schendt afspraken, men beledigt zonder scrupules, er is niets meer heilig, men verzwijgt wezenlijk nieuws, men vergroot zo uit, dat mensen er door beschadigd worden, men sloganiseert belangrijke zaken tot snel slijtende kreten'. Ronduit belachelijk vindt men de verschuiving in de pers naar de zogenaamde 'human interest' zaken: mededelingen over gescheurde kniebanden van sporters en fraudes van zaakwaarnemers in de sportwereld. Daaraan wordt meer ruimte besteed dan aan kunst, religie en cultuur. Of deze kritiek van een hoog salon- en sociëteitsgehalte terecht is, hangt af van de media die men volgt, het aantal media dat men raadpleegt – dus de alternatieve informatie die men zelf zoekt – en de persoonlijke interesse. Voeg daar nog bij het hoge zondebokgehalte dat altijd aan de media heeft gekleefd en we zijn al driftig bezig de staf te breken. Maar een lastig probleem blijft overeind en dat lijkt mij moeilijk te ontkennen: het vertrouwen in

de media heeft een laag niveau bereikt. De geloofwaardigheid neemt af, samen met kijkcijfers en oplagecijfers. De ergernis lijkt ook voor een deel af te nemen en over te gaan naar afwending: men neemt er geen kennis meer van, men leest en kijkt niet meer, men vindt Spits en Metro voldoende en de rest is 'fun'. Zulke waarnemingen zijn al voldoende om een lans te breken voor nuance en kalm overleg.

Waarom is de ethiek IN?

Over de veranderingen in de mediawereld en de moraal van de media spreken wij verderop in dit verhaal. Het lijkt mij noodzakelijk eerst te kijken naar de veranderingen in de ethiek, zoals ze zich aan ons voordoen. Verderop in het verhaal kijken we naar de oorzaken. Het maakt nogal verschil of je de criteria op de media loslaat die de voorvaderen van de negentiende eeuw hanteerden, of voor zover aanwezig en onderkend, de criteria die wij in onze generaties willen hanteren.

Om te beginnen dus: ethiek is op verrassende wijze helemaal IN. Toen wij met slechts enkele doctoraalstudenten destijds bij professor De Graaf, onze leermeester in de wijsgerige ethiek, de eerste bijeenkomst voor specialisatie organiseerden, verzekerde hij ons dat de theoretische poot van het vak niet al te veel toekomstperspectieven bood en dat wij er goed aan deden toch vooral ons specialisme te zoeken in de toegepaste ethiek. Hij hanteerde een lijstje domeinen, waar naar zijn smaak actuele ethische vraagstukken op reflectie wachtten. Ik kreeg op mijn verzoek dat van reclame en propaganda toegedeeld, respectievelijk mijn onderwerpen voor de doctoraalscriptie en de dissertatie. Ik heb nooit spijt gehad van deze keuze, want ze gaf mij toegang tot de belangrijke ontwikkelingen, waarin zich de maatschappij in die tijd, eind jaren zestig, begin jaren zeventig, bevond. Toen wij de keuze maakten, was de ethiek niet echt IN. Midden in de opstanden van de studenten, het moet 1970 of 1971 zijn geweest, schoof wijlen Sjoerd Groenman mij tijdens een curatoriumvergadering van onze universiteit een boekje toe van L.D. Trotzki *Hun moraal en de onze* (1969). Voor hem was het duidelijk: achter de opstanden ging een moraal schuil, waarin geen plaats was voor discussie met mensen van liberale snit. Al te indringend communiceren met opstandigen

was dan ook voor hem een noodzakelijk kwaad en de bevochten openbaarheid was voor hem de vijand van de ware openheid.

Terzake: als we zeggen dat ethiek IN is, mag u zich bij het woord IN niet voorstellen dat u dus ook binnen bent. Dat roept totaal andere associaties op. IN is alles wat gedurende korte tijd of langdurig in het centrum van de belangstelling staat. Iets of iemand kan bekend zijn vanwege zijn algemeen bekende beroemdheid die wijd en zijd wordt uitgedragen. Een concreet voorbeeld geven de hypen die rond nieuwe boeken of toneelpresentaties worden georganiseerd. Alles is er op gericht met de snelheid van een heidebrand in korte tijd een tapijt van bekendheid te leggen over de samenleving. Vaak is na zes weken het alomt besproken en bekende boek uit de boekhandel verdwenen. IN is bijvoorbeeld ook modieus gedrag, een door een meestal kleine avant-garde voorgescreven gedragspatroon, dat later in afgezwakte vorm door een 'early majority' en later door een 'late majority' wordt overgenomen. Zo is er ook een hausse (een hype) in de ethiek te constateren. Het aantal cursussen en lezingen over 'integer' ondernemen, bedrijfsethiek, waarden en normen groeit nog steeds. Kennelijk is men de vrijheid van het open jachtveld beu en vraagt men weer naar grenzen van het handelen. Wat is moderne verantwoordelijkheid? Wat is betrouwbaarheid? Wat moeten we met regels en met handhaving ervan? Hoe moeten we denken over de grenzen van de medische en technische wetenschappen?

Kennelijk hebben we altijd weer als handelende mensen behoefte aan grensverkenningen. We willen ons eigen handelen en dat van anderen bekijken door de bril van goed en kwaad, of, wil men, juist of onjuist. We willen de 'gidsfunctie' van de ethiek beleven en het woord 'zedelijkheid' mag ook weer.

Ethiek in de vrije val?

Die ethiek als samen beleefde reflectie, uitmondend in brede waarden en normen en in praktische stelsels van regels en voorschriften, is permanent in beweging. De ethiek was lange tijd te vergelijken met een beschaafde oudtante die zich in de familie nooit vervelend gedroeg, maar toch stilzwijgend invloed op de gang van zaken uitoefende. Ethiek bleef altijd wat op de achtergrond, souffleerde en wees richtingen aan. Ze steunde op een soort

basisnormaliteit die bij ieder mens aanwezig werd geacht en een moeilijk aan te duiden rol speelde. Men streed over de vraag waar die basisnormaliteit vandaan kwam: uit het natuurrecht, uit de determinerende sociale context, uit de religieuze opvoeding of is het, modern gezegd, een zaak van de genen? Ethiek werd aange-reikt door kerk of ideologie en vastgelegd in herkenbare en uitwis-selbare waarden en normen.

Die vanzelfsprekende aanwezigheid van normbesef lijkt in vrij korte tijd binnen onze generaties verdwenen of op zijn minst geërodeerd. Secularisatieverschijnselen veroorzaakten onthechting van mensen van de oude patronen en sedert ongeveer 1960 viel het ene morele bolwerk na het andere, te beginnen en vooral bij de seksuele moraal. We komen er later uitvoeriger op terug. In ieder geval spraken de oude basisprincipes geen klare taal meer, noch in de gewetens van mensen noch in de samenleving. Men sprak ook van 'ontwaarding' en dat betekende in de regel het loslaten van innerlijke morele beschaafdheid en uiterlijk verval van waarden en normen. Wat overbleef, was bij sommigen nog een vage grensbeleving, maar grensoverschrijding werd niet als onethisch ervaren. Vooral jonge mensen hebben zich via de brede emancipatieprocessen losgemaakt van prescriptieve-normatieve ethiek en kozen voor de grensbepaling via het experiment in communicatie met anderen. Diezelfde beweging is ook zichtbaar geweest in de mediamoraal. Een halve eeuw geleden gold algemeen de overweging in mediakringen, dat media een belangrijk onderdeel vormden van een maatschappij die 'social repsonsible' diende te zijn. Dat betekende dat media een reeks belangrijke ta-ken hadden. De vrije en onafhankelijke vergaring en distributie van informatie was niet onbeperkt vrij, maar gebonden aan de maatschappelijke verantwoordelijkheid, waaraan ook bedrijven en onderwijs gebonden waren. De grenzen werden nauwelijks in wetten en codes vastgelegd, maar gelokaliseerd bij de uitoefenaren van het beroep zelf, in een 'gesloten', zelfregulatiesysteem. Men wilde de eigen kwaliteit bewaren en daar rekenschap van afleggen. Die tijd is voorbij. De sociale verantwoordelijkheid wordt kennelijk door diverse media nog nauwelijks beleefd en de grenzen schuiven op, naarmate de werkelijkheid zich opdringt. Het laten zien van een bebloed lijk op de voorpagina van een krant, nog geen 25 jaar geleden volstrekt ondenkbaar, laat staan het laten zien van het

optakelen van een doodskest uit een graf, wordt normaal genoemd als zijnde de registratie van de feiten. Maar achter deze openheid ligt de dreiging van kijkerverlies en dus verlies van reclamegelden.

Vooralsouders hebben er problemen mee, maar als ze eerlijk zijn, moeten ze toegeven dat ook zij in grote getale de knellende banden van 'wat nooit mocht' hebben afgeschud. Hun protest tegen moderne mediagedragingen komt voort uit dat oude bewustzijn van fatsoen en wellevendheid een soort liberaal schild tegen onfatsoen. Vroeger werd dat fatsoen IN geacht, inclusief en vanzelfsprekend, nu is het IN om er over te discussiëren dat het kennelijk niet meer IN is.

Afgezien van de mediamoraal: in zeer korte tijd zijn er via de media kleine en grote lawines losgekomen van ethisch dubieus handelen.

We kunnen bij wijze van spreken uren tv kijken naar ethisch dubieus handelen, al dan niet in enquêtevorm.

Waar zijn de waarden en normen van vroeger eigenlijk gebleven? Die lawine van ethisch dubieus handelen betekent, denk ik, niet dat er veel uitbundiger dubieus gehandeld wordt dan vroeger. Dat is in de ogen van veel mensen wel waar, maar dat is een waarneming voor een andere lezing. Voor deze lezing is de vraag hoe het komt dat er zoveel over wordt gepubliceerd en daardoor gediscussieerd. Welke invloed hebben de media op die verheugde maatschappelijke discussie? Initiëren zij de discussie? Blazen zij de problemen op?

Wat noemen we eigenlijk moreel dubieus handelen? Het heeft vele gezichten: we noemen het fraude, regelrechte oplichterij en sjoemelen in tal van domeinen van het leven en zeker niet alleen in het bedrijfsleven. Dubieus is ook het 'gedogen' als instrument voor welbegrepen eigenbelang, het zich onkies verrijken door topmanagers, het buitenproportioneel profileren van dilemma's, de kartelvorming uit eigenbelang, het ongeoorloofde opdrijven van prijzen. Maar ook: bewust liegen in geschriften, plagiaat plegen, mensen kleineren door het uitvergrooten van delen van hun handelen, bewust verkeerde voorstellingen van zaken geven, waardoor processen van afkeer op gang worden gebracht, mensen etiketteren, zodat ze niet meer acceptabel zijn, imago's schenden.

Dubieus is ook het slordige leven, anderen opzadelen met de gevolgen van een onverantwoord leefgedrag. We klagen over een verziekte gedoogcultuur, omdat niemand echt het kwaad nog kwaad durft te noemen en straffen wil voltrekken. En de lijst is hiermee niet compleet. In alle domeinen van het leven komt het voor, zeiden we al, dus ook in en door de media. Spiegelen zij de werkelijkheid dan toch af? Of selecteren zij zo sterk en blazen zij zo heftig op, dat wij langzamerhand gaan menen dat we leven tussen de toppen van de ijsbergen.

Wordt men echt ethisch wakker, blijktens al die cursussen en publicaties? Het lijkt er wel op. In het bedrijfsleven is het begrip 'integer ondernemen' een wijd verbreid begrip (VNO/NCW 2002). Aan onze instellingen van hoger onderwijs zijn enkele hoogleraren werkzaam op het gebied van organisatie-ethiek en overal hoort men de roep om ethische gedragscodes. In de medische wereld werken tal van commissies aan de voorzichtige begrenzing van het medisch handelen, denk aan de problematiek van het klonen en de genmanipulatie. In de politiek, wereldwijd, is de verantwoordelijkheid voor een duurzame toekomst een probleem met onvoorstelbaar vele ethische aspecten. Die verhoogde energiebesteding aan ethische reflectie is mede een media-effect. De media gedragen zich daarbij misschien wel te veel als de mestharkers, de 'muckrakers' van het begin van de vorige eeuw in de Verenigde Staten, journalisten die door hun onderbroekjournalistiek tal van schandalen in overheid en zakenleven blootlegden (A. v.d. Meiden, 1978). Een golf van morele moed ligt ten grondslag aan Rotary en Lions, de eerste reclamecode dateert van 1911 en er barstte een rijke wetgeving los die tussen 1900 en 1912 het immorele gedrag van zakenmensen en overheden aan banden trachtte te leggen. Wanneer de media deze taken vervullen, is er sprake van het toebrengen van rechte slagen met een soms kromme stok. Wanneer het resultaat is, dat wij met moed, vertrouwen en deskundigheid wereldwijd werken aan de oplossing van deze problemen, is er veel geoorloofd.

Er zijn verschillende redenen voor die versnelling van de ethische discussie. Uiteraard is het aan het licht brengen van concrete misstanden een van de sterkste motoren. Maar er is meer. Het plegen van moreel dubieuze zaken blijkt een grote gedooggraad te hebben

bereikt bij degenen die ze plegen. Kwaad doen went, werd vroeger gezegd door de zedenmeesters en gewetens schroeien snel dicht. Onvoldoende bewaakt worden door waarden en normen, bedreigd worden in het voortbestaan als bedrijf, het bewustzijn dat je niet de enige bent en de verlaging van de pakkans, zijn andere versterkende krachten.

Schat ik het verkeerd in als ik vermoed dat de gedoogcultuur in een kentering verkeert, zelf object van morele verwijten wordt? En dragen de media daar ook niet aan bij?

Een complexe relatie

We komen nog even terug op een waarschuwing aan het begin van dit verhaal. Tot de categorie borrelpraat of salonethiek behoren de wat al te gemakkelijke uitspraken over de demoralisering (en zelfs demonisering) van de media. De waakhond van vroeger lijkt nu voor velen een draak geworden, een veelkoppig monster van immoraliteit. Zo simpel ligt het echter niet. De relatie ethiek en media gaat over veel meer en over andere verbindingen. Om enkele voorbeelden te noemen: het gaat vooral over de moraal van de mensen die de media vullen, de persoonlijke journalistieke moraal, het zelfregulerend vermogen van de journalist en zijn opdrachtgever. In de tweede plaats gaat het over de ethische aspecten van de (snel) wisselende positionering van de media in de samenleving. In de derde plaats gaat het over de morele inhoud van de boodschappen zelf, de vraag naar de medeplichtigheid in de verbreiding van de leugen.

Voeg hier nog aan toe de complexiteit die ontstaat door de uiteenlopende en steeds veranderende visies op wat goed en kwaad, juist en onjuist is bij de zenders van de boodschappen, bij de ontvangers en in de maatschappelijke beleving, dan is de complexiteit daarmee in ruwe lijnen aangegeven. Heel snel wordt de 'schuld-vraag' gelegd bij de media, wanneer een branche of een organisatie in de publiciteit komt wegens onverantwoord handelen. Dat is het gevolg van een soort 'aanwijgsgedrag' dat wij als jongens vroeger op school praktiseerden. Wanneer er wandaden waren gepleegd en de leraar vroeg of de schuldige zich wilde melden, begonnen wij met gefronste wenkbrauwen om ons heen te kijken en tussen de tanden door te sissen. Wij deden zelf zoiets uiteraard niet. Dit

hangt samen met de lokalisering van de macht van de media. Wanneer wij de media te snel aanwijzen als de bij uitstek ethisch dubieuze factor in de samenleving, hangt dat nauw samen met de aan de media toegekende macht, vermengd met de macht die de media zichzelf toe-eigenen. Over die machtsvraag is het laatste nog niet gezegd. Ik ben geen aanhanger van de theorie dat de media uitsluitend 'volgend' zijn, dus niets anders doen dan registreren. Die opvatting, vroeger graag en herhaaldelijk door de media zelf aangehangen, blijkt niet alleen op nederige hoogmoed te berusten, maar is communicatief-ethisch volstrekt onjuist. Juist de pluriformiteit die de media zelf propageren te kunnen bieden, wijst er op dat er gewerkt en gedacht wordt vanuit diverse opties, ook ethisch ingekleurde. Daar gaat onherroepelijk een invloed van uit, hetzij een onthullende, een 'bevestigende' of een conflicterende. Een ander feit wijst in dezelfde richting: de separatie tussen nieuws en commentaar, vroeger een bekende journalistieke eis, lijkt ernstig geërodeerd. Feiten zijn kennelijk nooit alleen maar feiten. Waarheid kan nooit als waarheid sec bestaan, ze is waarheid in contexten en die contexten zijn dragers van moraal.

Wanneer we de media een soort ongehinderde toegang tot mens en maatschappij toedichten, alsof zij de grote veranderingen van deze tijd als motoren veroorzaken, dan schieten we ernstig tekort in onze analyse en in zelfkennis. Voor een rechtlijnige 'injectie-naaldtheorie', waarin gedacht werd aan directe invloed van de media op denken en gedrag van mensen, zoals die in de twintiger jaren van de vorige eeuw in de massacommunicatietheorie serieuze aanhang had, is geen aanhang meer te krijgen. Het getuigt van meer begrip en kennis, wanneer aan de media andere beïnvloedende krachten worden toegekend die ethisch evenmin 'eindwandfrei' zijn. Het is waar: media zijn in staat sensationele selecties te maken, opruiende toon aan te slaan, ze kunnen schofferen, vergroten uit, manipuleren met koppen, laten tegenberichten achterwege, meten breed uit en laten vooral getroffen en aan het woord. Er is wellicht een vaak gehoord excuus voor dit gedrag: er moet nieuws zijn, elke dag en de almachtige nieuwshonger moet maar niet al te nadrukkelijk op de kwaliteit van alle offers op dat altaar letten. Er is meer zendtijd dan nodig, er is meer pagina

ruimte dan noodzakelijk. En het gaat om de abonnee- en de kijkcijfers, want het gaat om geld en macht.

Het lijkt ook zo te zijn, dat de interne discipline bij de media ('dit publiceerden wij nooit en nog niet, dat doen wij niet, dat komt er bij ons niet door') aan het eroderen is. De journalist moet zelf, als individu scoren, de krant of het tv-station moet scoren vanwege de lees- en kijkcijfers. Helaas staat daarbij niet altijd het persoonlijk belang van betrokkenen of van hele organisaties voorop, maar vaak het eigen belang van de media zelf. Men wil overleven en dat kost moraal.

Onlangs promoveerde aan de UvA Mark Deuze op een proefschrift over het profiel van de Nederlandse journalist. Bij wijze van illustratief intermezzo citeer ik uit de recensie van het boek van de hand van de journalist Aart te Veldhuis (Twentse Courant/Tubantia, 7 september 2002). Deuze ondervroeg 1039 journalisten, onder meer naar hun opstelling ten aanzien van waarden en normen in hun vak. Zijn eindconclusie is: 'de Nederlandse journalist heeft geen doortimmerde visie op zijn vak (...), de verstreker van nieuws en informatie fladdert met zijn waarden en normen alle kanten op. Toch maakt hem dat niet per definitie onbetrouwbaar. Maar geloofwaardiger wordt hij er niet door.' Deuze ziet alleen verbetering, wanneer de journalisten de consument meer betrekken in alle fasen van het proces. Inzicht bieden en herkenbare onderwerpen brengen, corrigeert veel.

Te spreken van DE media is ook weer gevaarlijk, want het is duidelijk dat er nog kranten en radio- en tv-journalisten zijn die zich uitermate behoedzaam opstellen bij bepaalde berichtgeving waarvan het ethisch gehalte erg hoog is. Met andere woorden: binnen de mediawereld is er een kloof tussen mensen die verantwoord willen handelen en mensen die de ethiek op een laag pitje hebben gezet, vanwege andere belangen. Ik heb het dan over de traditionele media. Over de nieuwe media zijn totaal andere ontwikkelingen te melden. Vergissen wij ons niet, dan ontstaat daar een nieuwe kloof: de ongekend grote mogelijkheden van internet bijvoorbeeld laten alle denkbare ethische overtredingen toe. Controle op uitingen is er nauwelijks, men mag anoniem alles zeggen wat men wil, men kan aanzetten tot geweld, porno verspreiden, mensen verdacht maken, haat aanwakkeren. Alles wat tot nu

toe bedacht is en ontworpen aan beschermende maatregelen voor de privacy van burgers tegen de media is niet van toepassing op het nieuwe medium.

Laten we ons beperken tot de traditionele media, om het verhaal niet te breed te maken. Het is zonder meer verontrustend en verdrietig te moeten constateren dat de morele zelfdiscipline in de mediawereld in onze tijd vrijwel afwezig lijkt, in elk geval legt de mediawereld daar nauwelijks maatschappelijk verantwoording van af. Zelden hoort en ziet men iets van bijvoorbeeld de NVJ als beroepsorgaan van de journalistiek, als het gaat om verwijten op dit vlak aan het adres van de media. Er is geen code voor de journalistiek, te vergelijken met de reclamecode bijvoorbeeld, klachten van mensen die zich verkeerd behandeld voelen, worden beoordeeld door de journalistiek zelf, in het uiterste geval door de rechter in de vorm van korte gedingen. Rechters zijn trouwens om verschillende redenen sterk terughoudend als het over mediazaken gaat. Enkele kranten hebben onopvallende correctierubrieken, sommige hebben een eigen ombudsman, maar de grote internationale beweging van 'access to the media', van de jaren (Barron, 1973), waarin de problematiek van de toegang van het publiek tot de media centraal stond, heeft in ons land er nooit toe geleid, dat de relatie tussen burgers en media op dit terrein naar tevredenheid is geregeld. Slechts in een enkel geval heeft de rechter in ons land een groep in het gelijk gesteld die systematisch door een regionaal dagblad met een monopoliepositie werd genegeerd. Het medium werd gedwongen de mening van deze groep (een lokale politieke partij) bij de verlagen van de raadszittingen te vermelden. Maar overigens zijn alle voorstellen tot verbetering van die relatie wat Nederland betreft gestrand op onwil van de kant van de Tweede Kamer en de beroepswereld. Het voert te ver om de lotgevallen van tal van wetsontwerpen en nota's over deze materie die na de Tweede Wereldoorlog zijn verschenen, weer te geven. Ik mag verwijzen naar de voorstellen die indertijd door Brinkman, toen de minister met de media in zijn portefeuille, in zijn medianota zijn gedaan om de relatie mediaburger te verbeteren (1987. De samenleving had volgens de critici van de nota geen belang bij een recht van antwoord of een recht op weerwoord, zoals dat bij enkele omringende landen het geval is. Wel zou er plaats kunnen zijn voor een ombudsman voor de media, maar daar bleek geen

geld voor. Tenslotte zijn alle voorstellen weggevaagd door belanghebbenden.

De wichelroede en het peillood

Twee, niet alledaagse werktuigen vormen de centrale kop boven mijn verhaal. Dat heeft natuurlijk een diepe betekenis. De wichelroede is een eenvoudig apparaat dat door velen bediend wordt en nog steeds van grote waarde is op het platteland bij het aanwijzen van wateraders. Het peillood zie je nog steeds in de bouwwereld gebruiken, om te zorgen dat de dingen die verticaal bedoeld zijn, dat ook inderdaad zijn.

De wichelroede zoekt de bronnen, het peillood zoekt de deugdelijkheid van het handelen zelf.

Met de wichelroede kun je in de moderne opvattingen over ethiek en moraliteit zoeken naar aders van waarden en normen die van blijvende waarde zijn, die altijd aan te boren zijn en onvervalst water leveren.

Met het peillood kun je, wat je in de aderen vond, toepassen op de opbouw, de constructie van het moreelpraktische handelen.

De wichelroede ontdekt, het peillood operationaliseert.

Laten we de wichelroede gaan over ons huidige ethisch handelen, dan moeten we eerst afspreken, dat we het begrip ethiek gebruiken in twee betekenissen: de eerste betekenis slaat op de wetenschappelijke reflectie op het handelen van de mensen onder het gezichtspunt van goed en kwaad, zowel descriptief als normatief en de tweede is ethiek als 'set of tools', een pakket waarden en normen dat wij toepassen in ons handelen. Dat laatste grenst aan de toegepaste ethiek, waarin gezocht wordt naar de operationaliteit van de moraliteit in verschillende levensgebieden, zoals de medische wereld, de bankwereld, de reclame en de wereld van de wetenschap.

Grondprincipes van media-ethiek

In een eerdere publicatie over de relatie tussen communicatie, media en moraal (1980), heb ik de wichelroede laten zoeken naar de grondprincipes van de ethiek die een 'algemene waarde' pretenderen te hebben in onze samenleving. Je komt dan vanzelfsprekend uit bij betrouwbaarheid, die zich met name uit in het respect

voor de waarheid, in de zorgvuldigheid in de intermenselijke verhoudingen en verantwoordelijkheid voor (de gevolgen van) het menselijk handelen. In een eerdere studie voegde ik hier de 'vrijheid' aan toe, om twee zaken aan te geven. De eerste is vrijheid in de zin van: vrij zijn als burger, dus ook als journalist, te publiceren wat hij of zij wil, een grondrechtelijke vrijheid van uiting. Maar die vrijheid bestaat nooit op zichzelf en kan zichzelf nooit geheel claimen. Ze is pas vrijheid wanneer ze gebonden is aan de begrenzing van de verantwoordelijkheid van de keuze. Zij wordt begrensd door de haar gegunde vrijheid. Concreet toegepast op het veld van de media is die vrijheid per definitie gekoppeld aan de andere peilloden: de genoemde betrouwbaarheid en de verantwoordelijkheid. In sommige soorten publiciteit, reclame of propaganda worden zulke grote claims op mensen gelegd, dat zij nauwelijks de vrijheid hebben neen te zeggen of van alternatieve informatie gebruik te maken (Van der Meiden, 2002). Vrijheid die anderen van hun vrijheid berooft, is letterlijk 'onverantwoord'. De peilloden die wij neer kunnen laten om deze grondprincipes te checken in het domein van de praktische ethiek, zijn dan de ethisch geladen begrippen als authenticiteit, betrouwbaarheid en verantwoordelijkheid, verweven met vrijheid, maar dan steeds in onderlinge samenhang bezien (Van der Meiden, 1972). Voor wij een oordeel gaan uitspreken over de (veranderde) media-ethiek, doen we er goed aan eerst te kijken naar de oorzaken die tot de verandering van de moraal hebben geleid en naar de rol die de media daarin eventueel hebben gespeeld. Wellicht loopt media-ethiek volledig in de pas met de veranderingen in elke andere domeinethiek en dat zou iets kunnen zeggen over de legitimiteit van ons oordelen.

Veranderingen in de moraal

Wat kunnen we, heel kort gezegd, over de 'state of the art' van de ethische praktijk zeggen, zoals die zich aan ons voordoet op dit moment.

Allereerst dat er grote veranderingen zijn opgetreden in de ethiek als pakket van waarden en normen, gedurende de laatste vijftig jaar. Ik vertel u geen nieuws. Velen van ons zijn opgevoed in een ander ethisch klimaat, waarin de grenzen tussen goed en kwaad

duidelijk werden getrokken, om het even of wij in een (religieus) orthodox milieu opgroeiden of in een ruimzinnig liberaal milieu.

Tallose ethici hebben zich over die veranderingen gebogen en geprobeerd er enige structuur, samenhang in aan te brengen. Meestal komt men uit op termen van 'verschuivingen', namelijk van het ene, vaste en herkenbare, naar het andere, onzekere en experimentele. J.Th. Robinson publiceerde in 1964 een werkje over de veranderingen in de moraal, dat in die tijd helder aangaf wat er aan de hand was en dat dan ook ruim verbreid werd in de wereld. Hij onderscheidde drie domeinen van verschuiving:

- van onveranderlijkheid naar vrijheid (fixity to freedom);
- van wet naar liefde (law to love);
- van gezag naar authenticiteit (authority to authenticity).

Wat onveranderlijk leek, in geloof en kerk, in de burgerlijke moraal, bleek in snel tempo door jongeren ter discussie gesteld. De verschuiving in de seksuele moraal was vooral het ijkpunt voor definitieve en ingrijpende veranderingen.

Wat wettelijk vastlag, ook in kerkwetten en fatsoenswetten, werd ingeruild voor de beslissingen tussen mensen op basis van liefde, experimenteel, niet voor eeuwig geldend, maar hier en nu. Wat vroeger gezag had op grond van geboorte en toekenning, werd onderuit gehaald en vervangen door blijkbaar, uitstralend gezag. Zetten we daar tegenover de schets die W. van der Burg (1999) geeft van de veranderingen, dan zien we dat de lijnen van toen zijn voortgezet, met lichte correcties, maar ook met contrabewegingen van neoconservatisme. Ik geef een paar gedachten van Van der Burg weer in eigen woorden. Hij stelt, dat de veranderingen in de moraal een gevolg zijn van, c.q. parallel lopen, met grote maatschappelijke veranderingen van de laatste halve eeuw.

De huidige samenleving is niet gemakkelijk in kaart te brengen. Ze is complex en onoverzichtelijk. Het individu is veel minder sterk ingebed in de oude vertrouwde sociale verbanden met duidelijk ethische regels en wetten. Veel houvast is daarom verdwenen en de vrije opvoeding van de moderne jeugd bevordert het bewustzijn van waarden en normen niet altijd. De grote veranderingen op technologisch gebied, denk aan de mogelijkheden van klonen en genmanipulatie, bevorderen de afbakening van waarden en nor

men niet. Dat betekent een enorme uitdaging van de ethiek die niet, als vroeger, kleine stapjes kan doen, maar voor megavragen komt te staan die om flexibiliteit en dynamiek vragen.

Er komen nog enkele factoren bij: de samenleving is pluralistischer en gesecculeerder geworden. Verschillende ethische denkwerelden bestaan naast elkaar en lijken elkaar weinig te beïnvloeden, zeker wanneer ze van fundamentalistische aard zijn. Natuurlijk zijn we allen min of meer redelijkerwijs aan te spreken op de 'primafacie' normen, de voor de hand liggende grondprincipes, maar er is geen garantie dat ook die op den duur niet aangetast zullen worden. In ieder geval wordt de druk op de persoonlijke morele verantwoording groter. Tot zover in kort bestek het overzicht van Van der Burg.

Wat dat voor gevolgen heeft voor de ethiek zal duidelijk zijn: vaste regels werken nauwelijks meer, in verschillende rollen moeten mensen met verschillende ethische maten meten, we moeten steeds meer leren omgaan met dilemma's en dat verhindert ethische duidelijkheid.

Dilemma's

Een voorbeeld dat mij onlangs werd aangereikt door een vriend: de woningbouwcoöperaties adverteren via de media met de aantrekkelijkheid van huren boven kopen. Plotseling verschijnen er onrustbarende berichten in de media dat er te weinig huurwoningen zijn: de overheid moet meer geld beschikbaar stellen voor nieuwbouw van huurwoningen, want de vraag is groot. De reclame roept dus de vraag op of versnelt die. Daaraan is niet te voldoen en dus leg je de claim bij de overheid, die meer geld ter beschikking moet stellen. Dit is een duidelijk ethisch dilemma. En wat te denken van dit voorbeeld: de overheid heeft in de heffing van accijnzen op tabak een belangrijke bron van inkomsten. Het behoort tot de taak van de overheid de burgers te informeren over de schadelijke gevolgen van roken, dus gaat een aanzienlijk bedrag naar preventiegerichte voorlichting. Intussen is Nederland in Europees verband medeverantwoordelijk voor de subsidiëring van de tabaksteelt in Zuid-Europa. Ieder van ons kent deze voorbeelden uit het eigen levensdomein. Geen wonder dat veel mensen erg blij zijn met een 'domeinethiek', dat wil zeggen met de theorie

dat waarden en normen alleen binnen een bepaald domein geldig kunnen en ook moeten zijn en voor de rest zijn ze 'non-valid'. Domeingrensoverschrijdende ethiek heeft geen enkele zin.

Een ander voorbeeld van een dilemma is de genoemde gedoogcultuur. Er blijkt een toenemende tolerantie te zijn van mensen tegenover het eigen handelen en tegenover het handelen van anderen. De overheid moet steeds meer geld en energie investeren in het politionele en justitiële apparaat, maar heeft reeds op diverse terreinen, bijvoorbeeld de kleine criminaliteit, de term is een ethisch onding, de slag verloren. Juist de gebieden waar de gewone burger zijn ergernis ziet groeien, worden niet of nauwelijks behandeld: een gestolen fiets, straatoverlast, persoonlijke beledigingen en, wat A. Zijderveld noemt: de 'verhuftering' van de samenleving.

Datzelfde geldt nu voor de vrijheid die de media zich veroveren in het beledigen van mensen, waarvoor men de 'heilige' (afgezonderde, onaantastbare) columns is gaan gebruiken, de selectie van feiten en de negatie van aspecten van het nieuws. Waar wij onszelf veel tolerantie gunnen, is het niet vreemd, dat anderen zich ook toleranter opstellen in hun handelen tegenover ons.

Het gedogen is een verlegenheidsethisch principe geworden: wij zien ons niet geroepen uitspraken te doen, wij zien de relevantie van maatregelen niet, wij merken dat de wetgeving niet uitgevoerd wordt, wij zien dat er gediscrimineerd wordt bij de strafvervolgging, et cetera. Voor de 'innerlijke' moraal, het oordeel over onszelf door ons binnenste, betekent dit dat de gedoogzone daarvan steeds groter wordt.

En nu ontstaat er een ander, afgeleid dilemma: wij blijven alert op wat de media doen op dit gebied, maar geven eigen handelen veel meer vrijheid dan wij anderen, ook de media, zouden gunnen. Mensen verdedigen hun handelen graag door te zeggen dat in dit bijzondere geval de anders gehanteerde regels helaas niet toegepast kunnen worden, maar verzetten zich tegen het verwijderen van die regels

Interessant is dat de veranderingen in de ethiek ook neerslaan op de veranderingen in de etiquette, die verkleinde ethiek van het dagelijks leven, de bejegening van medemensen, de attentie en

alergie voor de kleine dingen. Respect vermindert en de ik-hier-deze-ethiek groeit en bloeit.

Dit alles registreren de media, die distribueren het, geven er commentaar op, laten soms, niet altijd, een weerwoord toe. De kracht van herhaalde publiciteit over bijvoorbeeld frauduleus gedrag is, dat mensen het 'gewoon' gaan vinden, behorend tot de (verloederende) werkelijkheid. Net als geweld, net als lijken op de voorpagina, net als harde porno die de kinderen op internet kunnen oproepen. Wij gedogen onze eigen verloedering.

Moderne mediacultuur

Het wordt nu tijd dat we wichelroede en peilloden neerlaten in wat wij de moderne mediacultuur noemen. Welke ethische dilemma's doen zich daar voor en welke herkennen wij daarvan?

Het kan nauwelijks verwonderen dat de oude principes van de media-ethiek, zoals ze destijds door de 'vaderen' in dit domein als Ellul, Rivers en Schramm, De Volder, Merrill, Christians, maar ook door de zogenaamde 'Frankfurters' zijn gedefinieerd, niet meer toereikend zijn. De complexiteit speelt ons geducht parten. Men kan, zoals De Volder wilde, de ethische basis van de media-ethiek niet meer zoeken en vinden in een zienswijze, ontleend aan het door de rooms-katholieke kerk geadopteerde natuurrecht. Daarin past de opvatting, dat de journalist in zijn domein eigen regels van handelen ontwerpt die ontleend zijn aan de hem ingeboren morele standaards (L. Meerts, 1987). Hij is vervolgens een onderdeel van het maatschappelijke leven en daarom is hij 'social responsible', aldus W.L. Rivers, W. Schramm en Cl.G. Christians (1980), in hun uitvoeriger analyses van de relatie ethiek-media benadrukten. Het pragmatisch-liberale gedachtegoed, lange tijd ook in ons land een solide geachte basis voor de relatie tussen media en ethiek, is ook al verbleekt, net als de hooggestemde idealen van de neomarxistische mediaprofeten ten aanzien van de taken en de functies van de media. Ik bespaar u dit alles. We hebben met andere insteken te maken. Persoonlijk zie ik als de grondaderen van de relatie, het ethisch erfgoed zoals ons dat door de joods-christelijke en humanistische tradities is overgeleverd. Wij zijn allang gewend aan liberale, pragmatisch-morele uitgangspunten, zoals ze meestal in de eerste regels van codes in het communicatiedomein voorkomen:

'wij wensen ons te houden aan de goede smaak, het goed fatsoen, aan fairness, aan recht doen aan kritiek', et cetera. Ze komen in zekere zin overeen met de grondslagen van ons rechtsbestel en de internationale afspraken ten aanzien van de rechten van de mens, en het verdrag van Rome (1950).

Een relatie in de crisis

Om een stelling te wagen: ik meen dat de relatie media-publiek in meer dan één opzicht verstoord is geraakt en kritische begeleiding behoeft. Op welke manieren komt dat tot uitdrukking?

Laten we de peilloden neer in de huidige werkelijkheid van die relatie, dan vallen er minstens zeven zaken op, die bij veel mensen ongerustheid wekken.

In de eerste plaats is er de maatschappelijke opstelling van de journalistiek, de eigen positionering in de samenleving. Mag ik mijn observatie met een recent voorval toelichten. Midden in de mediahype rond de dood van Fortuyn, vroeg een radiojournalist mij commentaar te geven op een bepaalde gebeurtenis. Hij was van mening dat de kritiek op de meeste couranten en de tv-stations die het dode lichaam van Fortuyn hadden getoond, in strijd was met de vrije meningsuiting. Er was niets te verbergen en de toegang van de media moest overal en altijd gegarandeerd zijn. Dat eiste de grondwet. Ik wees hem op het feit dat de vroegere vrije meningsuiting in de loop van de laatste decennia verschoven is naar uitingsvrijheid. Men kan immers niet volhouden dat de uitzending van een voetbalwedstrijd behoort tot het domein van de vrije meningsuiting, maar men wil wel vallen onder de 'uitbreiding' tot uitingsvrijheid. De uitingsvrijheid is verankerd in de grondwet, gemakshalve gezegd: wereldwijd. Het kostte mij moeite hem ervan te overtuigen dat de journalist geen enkel extra of bijzonder recht heeft boven de burger ten aanzien van het vergaren en distribueren van informatie, behalve dan zijn professionele taak. Maar toen ik hem vroeg of hij van het betreffende wetsartikel ook het deel achter de komma kon reproduceren, moest hij het antwoord schuldig blijven. Niemand heeft vooraf verlov nodig zich via de media te uiten, maar achter de komma staat de restrictie: 'behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet'. De jonge

man zei mij oprecht van deze restrictie geen kennis te hebben en ik geloofde hem. In zijn beleven was aan de journalistiek een eigen domein toegekend, boven of naast die van de gewone burger, waar alleen de eigen beroepsgrenzen golden die de journalist of zijn opdrachtgever zelf trok. Hij zag in de media-ethiek geen relatie-ethiek, namelijk dat de ethiek de relatie met de burger zou bepalen.

Ten tweede: een geleidelijke verschuiving is zichtbaar geworden van publieke verantwoording door de journalistiek van de morele motivatie van haar handelen, naar een ongecontroleerd handelen gestuurd door een 'pakkansmoraal'. Opvallend is de verontwaardiging en lichtgeraaktheid in mediakringen, indien er aanvallen worden gedaan op morele grensoverschrijdingen. Een oprecht woord van excuus is van die zijde een zeldzaamheid. Het systematische 'goedpraten' van het journalistieke handelen wijst langzamerhand in de richting van een grenzeloze bevoegdheid te doen en te laten wat men wil. Altijd is er een excuus, nooit is er een sanctie. Bij grote fouten in de politiek roepen eerst de media welke koppen er moeten rollen. Bij grote fouten door de media lees je die claim nooit. Het circuit van de waakhond dekt zichzelf in en is uiterst moeilijk voor kritiek bereikbaar.

Ten derde: voor velen ergerniswekkend, getuige de ingezonden brieven in de kranten, is de bejegening van mensen, bijvoorbeeld in interviews. Ik weet dat veel mensen zich stoten aan de arrogantie en pedanterie waarmee verschillende journalisten hun medemens benaderen in interviews. We raken er aan gewend dat het kennelijk niet allereerst meer gaat om waarheidsvinding, maar om scoren ten behoeve van de kijkcijfers. Men gaat belediging, kleinering en veraffrontering niet uit de weg. Ik zou dit het MOM-gedrag, het Mediaal Openbaar Ministerie-gedrag willen noemen: degene die geïnterviewd wordt, dient zich aan een kruisverhoor te onderwerpen. Kijken we naar het non-verbale lichaamsgedrag van de ondervragers: de geheven vinger, het naar voren leunende bovenlichaam, de in verontwaardiging opgetrokken wenkbrauwen en de snijdende onderbreking van de antwoorden met zinnen: 'dat vraag ik niet', 'ik wil een duidelijk antwoord', 'ik stel hier de vragen, niet u', onderstrepen dit MOM-gedrag, dat sterke gelijke

nis vertoont met de ondervragingstechniek van de oude koddebeier die een stroper betrapte. De enige remedie tegen dit kwaad is het veelvuldig weglopen van ondervraagden uit discussies, het liefst in liveprogramma's, waardoor de balans een beetje in evenwicht komt.

Een vierde bedenkelijke ontwikkeling is de openbare belediging van mensen, die een grote vlucht heeft genomen. De incidenten rond de discussieprogramma's waaraan Fortuyn deelnam, liggen ons nog vers in het geheugen. Tegenwoordig zijn voor beledigingen en stereotyperingen columns uitgevonden, die kennelijk een ongekende vrijheid hebben, groter dan die het wetsartikel toelaat. Kennelijk bedenkt men er niet bij, dat deze beledigingen wel degelijk contaminatieverschijnselen veroorzaken: mensen worden geëtiketteerd en juist de als komisch bedoelde manier van presenteren versterkt de belediging aanzienlijk. Van tijd tot tijd proberen beledigde mensen via de rechter hun gelijk te krijgen, maar dat gebeurt zelden. Meestal raden advocaten van slachtoffers een rechtsgang af, omdat die extra aandacht op het gebeurde oproept.

In de vijfde plaats moeten wij wijzen op het gebrek aan interne eenheid binnen de pers, als het gaat om ethische vraagstukken. Opvallend was de houding van de Raad voor de Journalistiek, of liever de afwezigheid daarvan, in de dagen dat enkele media zich te buiten gingen aan ongekend zware aanvallen op Fortuyn en daarbij rechtszaken riskeerden. Er bestaat geen branchecode die de Nederlandse burgers kunnen kennen en op grond waarvan zij hun bezwaren kunnen uiten, vergeleken met bijvoorbeeld de reclamecode. De klagende burger is aangewezen op de Raad voor de Journalistiek, die zegt te handelen in de geest van de Code van Bordeaux (1954), die overigens nooit officieel door Nederland is bekrachtigd. Van die Raad is bekend, dat zij een vrijblijvend lichaam is, zonder sanctiemogelijkheden. Het behoort tot de bon ton in de journalistiek niet te verschijnen op zittingen van die Raad, kennelijk om daardoor de minachting voor aanvallen van buiten tot uitdrukking te brengen. Voor belangstellenden zijn de dissertaties van J.M. de Meij (1975) en H.J. Evers (1987) over het wel en wee bij het functioneren van de Raad voor de Journalistiek sterk aan te bevelen. Pogingen om de relatie burger-media te ver

beteren, zijn in Nederland, in tegenstelling tot het buitenland, altijd gestrand. Zoals gezegd, kennen wij geen recht op weerwoord, een 'droit de réponse', en ook geen recht op rectificatie, behoudens de beperkte mogelijkheden die enkele wetsartikelen bieden. Ook de Tweede Kamer zat er niet op te wachten en dat is begrijpelijk, gezien het belang dat de leden/partijen hebben bij goede relaties met de media.

In de zesde plaats is er de alles doordeesemende vercommercialisering van de media. Deze onzichtbare reus belemmert de vrijheid van uiting meer dan wij vermoeden. Hij legt niet alleen grote beperkingen op aan ruimte-indeling en programmering, maar vooral ook aan invulling, niveau en stijl van de presentaties. Keuzes worden meer dan vroeger gemaakt op basis van 'verkoopbaarheid', aantrekkelijkheid voor de adverteerder, aanzuigkracht van kijkers en lezers. Het zou mij persoonlijk niet verbazen, wanneer ook kranten, zoals nu al het geval is bij sommige radio- en tv-stations, geld gaan vragen voor publicaties van bepaalde groepen. De uitgebreide sponsorpraktijk van programma's is iets wat wij 25 jaar geleden niet voor mogelijk hebben gehouden. Wie dacht er toen aan 'het weer aan te bieden'. De meeste mensen dachten toen nog, dat het weer ons geschonken werd uit de hand van onbeïnvloedbare machten buiten en/of boven ons. Dat blijkt nu te komen van welwillende sponsors.

In de zevende plaats is er een verschijnsel, dat ik voorlopig de verloederding van de toekomst zou willen noemen. Of, wellicht beter, het gebrek aan respect voor de toekomst. In alle omschrijvingen van de taken en de functies van de pers, kom ik de profetische taak nog niet tegen. Maar er is er wel sprake van profetie, wanneer ik na de eerste dag van de bouwfraude-uitzending de NOVA-presentatrice aan een journalist hoor vragen, welke politieke consequenties er verbonden zijn aan de uitspraken van de afgelopen dag. Het 'koppenrollenspel' is meteen weer op gang gekomen. De uitspraken die ontlokt worden aan deskundigen (wat gaat dit kosten, wie moet er weg, wat is er over 25 jaar nog over, wat staat er in de nota, die nog geschreven moet worden) krijgen een soort feitelijke meerwaarde, terwijl er nog geen feiten zijn. Een merkwaardig verouderd verschijnsel lijkt mij in dit verband het

jagen op primeurs. Nog nooit heeft iemand duidelijk kunnen maken welke betekenis ik moet hechten aan het feit dat ik niet na 24 uur, maar reeds nu iets kan vernemen. Weliswaar half maar snel, in plaats van geheel en later. Een praktisch voorbeeld: het schenden van een embargo is een soort wapenfeit, een daad die respect moet afdwingen. Wanneer gesteld wordt dat een krant het 'eerder' wist, moet ik daaraan een grote waarde toekennen, maar ik zou oprecht niet weten welke. In elk geval hebben we te maken met een vreemde manier van omgaan met de tijd. Van de eerder genoemde Sjoerd Groenman is een adagium bekend, dat hij eens gebruikte voor een rede aan onze universiteit: 'Ieders tijd gaat een tijdje mee' (1979), een verhaal dat nog steeds te denken geeft. Het respect voor feiten die men nog niet kent, zal sterker worden indien men ze kent. Zal het respect voor feiten die men nog niet kent, sterker worden indien men ze kent? Zo ontstaat er reeds voor belangrijke gebeurtenissen plaatsvinden een beeld van een werkelijkheid die nog geen kans gekregen heeft werkelijkheid te worden. Dit feit inspireerde wijlen Ien Dales eens tegen een opdringerige journalist, die meende dat hij recht had op haar mening voor zij die in de Kamer ging vertellen, te zeggen: 'het enige kader waar ik verantwoording heb af te leggen is de Kamer, niet de wereld van de media'. Onophoudelijk zie je mensen, vooral politici, gepakt worden op uitspraken met een hoog profetisch gehalte. Het is niet uitgekomen wat u zei, hoe komt dat? En wanneer treedt u nu af?

Wat leveren onze wichelroede en peilloden nu op? In zijn boekje *Ethiek der voorlopijheid* schreef H.J. Heering in 1972 al, dat de omwentelingen in de ethiek zo fundamenteel zijn en zich in een zo korte periode hebben voltrokken, dat men zich af mag vragen of de moderne mens de opdracht aankan nieuwe waarden en normen te definiëren. Heeft zijn veroverde mondigheid voldoende bekwaamheid om het leven en de maatschappij voldoende leefbaar in te richten. In ieder geval verschuiven wij, aldus Heering, van een absolute naar een functionele ethiek. Wij hebben daar al eerder over gesproken. Dat betekent onder meer, dat de ethiek zich in veelvuldige nuances uitdrukt. Het mensenbestaan is veelvuldig, dus ook de normering van het handelen in al die veelvuldigheden. We peilen nog iets anders. We hebben ook gezien hoe hele levensdomeinen aan de ethiek zijn onttrokken. Ze zijn, zoals Heering het

uitdrukt, verzakelijkt. Zoals de overheid beslissingen neemt op vooral zakelijke basis, zo doen we dat ook in domeinen waar vroeger de moraal een soort alleenzeggenschap kende. De naastenliefde is verzakelijkt, de hulp aan mensen in nood, de zorg voor de zieken, allemaal domeinen van de oude ethiek. Met andere woorden: de ethiek geeft geen leiding meer aan het leven, zoals dat vroeger het geval was. Heering heeft hier inderdaad een belangrijke zaak aangerakt. Wij noemen veel dingen goed die efficiënt zijn en operationeel en we noemen dingen kwaad die daar het tegendeel van zijn. Het meeste van wat we doen is moreel indifferent. Maar, met alle respect voor Heering, er zijn domeinen waarin die ethisch-neutrale houding niet werkt. Een ervan is het domein van de media. Juist daar is de scheiding tussen de neutrale informatieverstrekking en de toevoeging, de setting in een bepaalde context, cruciaal. Wat men ook bedenkt, alles scharniert om de relatie tot de medemens en tot het eigen geweten.

Moderne verlegenheden

De wichelroede constateert een veelvuldigheid aan morele insteken in onze tijd; misschien wel even zovele verlegenheden. Is er nog een uitweg te vinden uit deze doolhof? Waarschijnlijk voorlopig niet. In de bundel *Uitdagingen voor communicatie* (2000) heb ik getracht de volgende, hopelijk herkenbare insteken weer te geven onder de titel: 'Morele modellen in public relations', die aanduiden dat de moraal lijkt te 'compartimenteren'. Ze gaat voor een deel schuil in conservatieve pogingen tot handhaving van wat innerlijk reeds opgegeven is. Deels gaat ze aan de haal met modieuzeiteit, met een hap-snap-gedrag, een wortelloze gidsfunctie.

Verder dan de bekende en voorlopige notitie dat er geen basis meer bestaat voor een door allen aangehangen groot ethisch systeem (dat is er nooit geweest!), is er nu sprake van naast elkaar opererende invalshoeken, waartussen weinig of geen communicatie bestaat. Ik onderscheid de volgende modellen van denken:

a. de restauratie-ethiek

Daaronder verstaan we de roep om terugkeer naar het oude zedelijke gevoel van vastigheid, helderheid, de rechte wegen. Het is een model vol correctiedrift: er moet een eind komen aan criminaliteit,

aan gedogen, aan slechte journalistiek, aan etiquetteeloosheid, aan onbeschofte bejegening van mensen en verder aan alle misstanden. De aanhangers zijn vaak mensen die morele vaandels hoog willen houden, maar zich in het privé-vlak beroepen op eigen, verworven vrijheden: regels zijn goed, maar in mijn bijzondere geval ... Men wil 'het oude terug' maar niet de fundamenten daarvan, zoals die vastlagen in de leer van de kerk of de hooggestemde moraal van het oude liberalisme.

b. de piece-meal ethiek

Je zou dit model ook de 'ervaringsethiek' kunnen noemen. Omdat het in het dagelijks leven uiterst moeilijk is voor alle situaties regels vast te stellen, is het beter achteraf, dus nadat men beslissingen genomen heeft, aan de hand van stukken beschrijving van werkelijke situaties en de beslissingen die men genomen heeft, op zoek te gaan naar 'rode draden' van herkenning. Er ontstaat dan een soort 'moris-prudentie'. Aansprekend is de eerbied voor de werkelijkheid, de erkenning dat de situatie waarin men leven en werken moet beslissend is voor wat men ethisch doet.

c. de verlegenheidsethiek

Centraal staat in dit model de overweging dat je niet over voldoende richtlijnen en regels beschikt om in alle situaties je besluiten te onderbouwen. Je handelt vaak in verlegenheid – God zegene de greep – en het is zeer wel mogelijk later richtlijnen aan die verlegenheidssituaties te ontleen. Een model dat velen zullen herkennen. Het is moeilijk van de aanhangers hiervan gedaan te krijgen op basis van welke grondprincipes zij toch wensen te handelen, ook al laat de werkelijkheid de toepassing niet toe. De verlegenheidsethiek kent geen moris-prudentie: er is geen systeem op te bouwen en er zijn geen concrete gedragsregels van af te leiden.

d. de situatie-ethiek

In dit (oude) model wordt de mogelijkheid van een algemeen geldende ethiek in de praktijk uitgesloten. Alleen de situatie zelf, de bijzondere context, kan bepalen welk type besluit wij nemen moeten. In diverse levensdomeinen van een mens kunnen diverse soorten beslissingen worden genomen: wie zeer nauwkeurig wenst te handelen in zijn werk, kan slordig zijn ten aanzien van de ver

keersregels, op straat en in het huwelijk. Algemeen bedoelde 'morele' bevelen als 'Befehl ist Befehl', kan in dit model nooit algemeen toegepast worden. Situaties kunnen ontheffing verlenen, maar ook creatieve oplossingen opleveren, die 'navolgbaar' zijn voor anderen.

e. de sorry-ethiek

In dit model, van recente jaren, staat een soort excuusethiek centraal. Men gebruikt die ethiek bijvoorbeeld in zakelijke relaties tussen landen, waar 'verontschuldigen' aangeboden (moeten) worden voor handelingen van het ene land tegenover het andere in tijden van oorlog bijvoorbeeld. Oprechte 'sorrow', diep verdriet, is daarvoor niet nodig. Men opent communicatief wegen naar ongestoord verder samenleven en zakendoen. Het roepen van sorry in het intermenselijk verkeer, wijst op een aanzienlijke 'verdunning' van de authentieke moraal. Sorry behoort eigenlijk tot de etiquette en is zelfs vermagerd tot een groet bij het binnenkomen en vertrekken.

f. de dubbele moraal

In vroegere ethische concepten werd de dubbele moraal als een kwalijk fenomeen beschreven. Een man, een man, een woord, een woord. Consistentie in moreel gedrag en spreken werd als grote deugd beschouwd. Het lijkt er op dat de dubbele moraal in onze tijd veel minder problemen oplevert bij mensen dan vroeger: men weet dat men in situatie A beslissing X zeker ook moet toepassen in een nieuwe situatie A, maar X schaadt dan misschien belangen en dus kiest men voor beslissing Y. Men kan levensdomeinen scheiden en in de diverse domeinen verschillende codes handhaven, zonder er gewetensbezwaren aan over te houden.

Verantwoordelijkheidsethiek

Bezien wij de breedheid en diffusiteit van het veld, dan bekruipt ons de gedachte wat de huidige ethiek dan nog 'centraal' zou kunnen aansturen. Is dat wellicht het verantwoordelijkheidsgevoel, een van de drie peilodden, naast authenticiteit en vrijheid? Verantwoordelijk handelen betekent steeds in staat en bereid zijn antwoorden te geven op vragen die anderen stellen naar aanleiding van ons handelen. Men moet competent zijn antwoorden te geven. Het lijkt er op, dat in andere domeinen, zoals in de medische we

tenschap en de technologie, met dit criterium voorlopig gewerkt kan worden. In verantwoordelijk handelen zitten authenticiteit en vrijheid verborgen. De handelende mens blijft centraal en aanspreekbaar en de wisselende situaties dwingen steeds weer tot de vraag: hoe moet ik hierop reflecteren en hoe kan ik dat verdedigen.

Ik veroorloof mij nu de staf te breken, om u duidelijk te maken dat u het nu verder zelf maar moet uitzoeken, ik breek een lans voor een wezenlijk nieuwe en fundamentele bezinning op de ethiek van de uitingsvrijheid, de wichelroede hang ik in de schuur, niet te warm, om uitdroging te voorkomen en het peillood gaat in de gereedheidskist, waar ik nog zo graag dagelijks een greep in doe.

Literatuur

- Barron, J.A. *Freedom of the Press, for Whom?* London 1973.
- Burg, W. v.d. 'Op zoek naar een eigentijdse ethiek'. In red. W.B. Drees, *Een beetje geloven*. Amsterdam 1999. p. 167 v.v.
- Evers, H.J. *Journalistiek en Ethiek*. Delft 1987.
- Groenman, S.J. *Ieders tijd gaat een tijdje mee*. Assen 1979.
- Heering, H.J. *Ethiek der voorlopigheid*. Baarn 1972.
- Meerts, L. 'Een ethiek voor de communicatiemedia'. In *Ethiek en Communicatie*, themanummer van het tijdschrift *Communicatie*, 17/4/1988. p. 9 v.v.
- Meiden, A. v.d. *Wat zullen der mensen er van zeggen?* (inaugurele rede). Utrecht 1978.
- Id. *Ethics and Mass Communications*. Utrecht 1980.
- Id. *Mensen winnen, over de relatie ethiek en propaganda* (dissertatie). Utrecht 1972.
- Id. *Vrijheid luistert nauw*. Amsterdam 2001.
- Id. 'Kommunikation, Medien und Moral'. In *Zeitschrift für Evangelische Ethik*, 2/1987. p. 190-209.
- Meij, J.M. de. *De vrijheid en de verantwoordelijkheid van de pers* (dissertatie). Utrecht 1975.
- Rivers, W.L. W. Schramm en Cl.C. Christians. *Responsibility in Mass Education*. New York 1980.
- Robinson, T.Th. *Christian Morals Today*. London 1964.
- VNO/NCW. *De integere manager* (discussienota). Den Haag 2002.

In de reeks **Grijze Wijzen** verschenen tot nu toe:

F. van der Blij. *Het weten van wetenschap.*

Oktober 2000. ISBN: 90-72145-37-2

H.W. von der Dunk. *Van maakbare samenleving naar maakbare mens?*

Oktober 2000. ISBN: 90-72145-36-4

D. de Wied. *Over van alles en nog wat.*

Oktober 2000. ISBN: 90-72145-38-0

C. de Jager. *Van planeten, sterren en heelallen.*

Maart 2001. ISBN: 90-393-2694-0

Johanna Maria van Winter. *Zorg voor de zieken en strijd voor het geloof: de Johanniters en Maltezers in de Middeleeuwen en het begin van de Nieuwe Tijd.*

April 2001. ISBN: 90-393-2691-6

P.R. Baehr. *Internationale Humanitaire Interventie: wat te doen in het geval van ernstige mensenrechtenschendingen*

Mei 2001. ISBN: 90-393-2758-0

H.A. Becker. *Generaties en de strijd tegen taalbarrières.*

Juli 2001. ISBN: 90-393-2774-2

S.G. van den Bergh. *Overleven zonder zuurstof.*

Mei 2002. ISBN: 90-393-3073-5

Otto J. de Jong. *Utrecht en de ouderen. Universitaire voorgeschiedenis.*

November 2002. ISBN: 90-393-3228-2

H. Schultink. *Het Nederlands in 2002.*

November 2002. ISBN 90-393-3233-9